

بررسی جایگاه ایران در تجارت گاز طبیعی

مهدی بحرینی^۱ ■ شرکت نفت مناطق مرکزی ایران

مقدمه

با کاهش ذخایر نفتی جهان و افزایش تقاضای انرژی، جایگزینی گاز با نفت در آینده‌ای نه چندان دور کاملاً قابل پیش‌بینی است. افزایش نگرانی‌ها نسبت به حفظ محیط‌زیست و حیات جامعه بشری از یک سو و روند افزایش قیمت نفت‌خام از سوی دیگر، موجب شده است که هر روز به تعداد متقاضیان سوخت پاک گاز طبیعی افزوده شود.

گاز طبیعی نسبت به سایر انرژی‌های فسیلی ارزان‌تر بوده و آلاینده‌گی آن نیز به مراتب کم‌تر است. شکی نیست که طی دهه‌های اخیر، میزان مصرف و تجارت جهانی گاز به‌طور چشمگیری افزایش یافته است. اکنون مصرف‌کنندگان انرژی در آمریکا، اروپا و آسیا، بیش از گذشته به گاز وابسته شده‌اند. تولید گاز در این مناطق مطابق با افزایش تقاضا نبوده و شکاف بین عرضه و تقاضا باید از طریق واردات جبران شود.

تحولات ساختاری - تکنولوژیک در اقتصاد جهانی به‌ویژه در بخش انرژی که شامل ضرورت تنوع بخشیدن به منابع تأمین انرژی، امنیت پایدار عرضه، رشد فزاینده

مصرف انرژی در افق‌های بلند مدت و در کشورهای نوظهور صنعتی و در حال توسعه، نگرانی نسبت به آلودگی‌های محیط زیست و افزایش سریع مصرف محصولات گوناگون پتروشیمی می‌باشد، گاز طبیعی را به منزله یک منبع انرژی و نهاده صنعتی ممتاز در عرصه اقتصاد جهانی مطرح کرده است.

جایگاه جهانی ایران در تجارت گاز طبیعی

ایران دارای بیش‌ترین ذخایر گاز طبیعی در منطقه خاورمیانه است و از نظر جهانی، پس از روسیه در جایگاه دوم قرار دارد. در حال حاضر، حجم ذخایر اثبات شده گاز طبیعی در ایران نزدیک به ۱۵/۸ درصد از کل ذخایر گاز طبیعی اثبات شده دنیاست. این در حالی است که مناطق زیادی از ایران مورد بررسی اکتشافی دقیق قرار نگرفته و احتمال اکتشاف ذخایر جدید گاز در این سرزمین بسیار زیاد بوده و در این میان، میزان تولید گاز طبیعی نسبت به ذخیره درجای آن، بسیار پایین است. در سال ۲۰۰۹، ایران با تولید بیش از ۱۳۱ میلیارد مترمکعب گاز، ۴/۴ درصد از تولید

جهانی گاز را به خود اختصاص داده و پس از روسیه، آمریکا و کانادا، جایگاه چهارم تولید را کسب نمود. گفتنی است که در سال‌های اخیر، حجم واردات گاز اندکی بیش از صادرات آن بوده است.

در حال حاضر بخش زیادی از گاز تولیدی، به مصرف داخلی می‌رسد و عملاً ایران در مناسبات بین‌المللی و تجارت گاز، نقش مؤثری ندارد. زیرساخت شبکه خطوط لوله گاز و موقعیت منحصر به‌فرد جغرافیایی کشور برای ترانزیت یا تقسیم (هاب) گاز نیز می‌تواند یکی از فرصت‌های پیش روی تصمیم‌گیران صنعت گاز باشد.

بازار گاز آسیا

چشم‌انداز تجارت جهانی گاز تا حد زیادی به توسعه فن‌آوری ال‌ان‌جی و جی‌تی‌ال وابسته است. با این وجود تا چند دهه آینده، تجارت جهانی گاز همچنان به خطوط لوله وابسته خواهد بود. وجود خطوط لوله انتقال گاز میان کشورها، وابستگی‌ها و مسئولیت‌های مشترک دراز مدت ایجاد می‌کند.

رفاه و رونق اقتصادی کشورها به‌طور قابل توجهی به رشد اقتصادی

آن‌ها وابسته بوده و رشد اقتصادی پایدار نیز به امنیت تأمین انرژی در آینده وابسته است. آسیا نیز از این امر مستثنی نیست. طی ده سال آینده، میزان مصرف انرژی در آسیا تا سطح مصرف در آمریکای شمالی رشد خواهد کرد. رشد سریع اقتصادی کشورهای آسیایی و در نتیجه نیاز آن‌ها به تأمین انرژی به‌ویژه نفت و گاز، همواره یکی از چالش‌های عمده این کشورهاست. منابع گازی در شرق آسیا محدود است؛ همین امر مصرف‌کنندگان آسیایی را به اندازه مصرف‌کنندگان غربی به منابع گازی خاورمیانه وابسته می‌نماید.

در حال حاضر، منطقه جنوب شرقی آسیا و به‌طور مشخص، کشورهای چین، ژاپن، کره جنوبی و تایوان، بزرگ‌ترین مصرف‌کنندگان و واردکنندگان این محصول به‌شمار می‌روند. پیش‌بینی‌های انجام شده به منظور شناخت تقاضای آینده ال‌ان‌جی، نشانگر رشد بالای تقاضای این محصول در این ناحیه است. از طرفی دیگر، با توجه به توانایی‌های بالقوه عرضه گاز طبیعی در این منطقه و طرح‌های در دست اقدام

¹ Bahraini-m@icofc.ir

از دریای شمال، روسیه و شمال آفریقا وابسته است. چین، هند، ژاپن و کره جنوبی نیز به واردات گاز از کشورهای همسایه نظیر برونی، استرالیا، اندونزی و مالزی وابسته‌اند.

◆ نقش روسیه در تشکیل اوپک گازی

روسیه با دارا بودن ۲۳/۷ درصد از ذخایر گازی جهان، بزرگ‌ترین تولیدکننده و صادرکننده گاز دنیا است. به نظر می‌رسد که نقش این کشور در تشکیل اوپک گازی مشابه نقش عربستان در اوپک نفتی است. روسیه این برتری را داراست که بین دو منطقه جهان (یعنی اروپا و آسیا) که نرخ رشد مصرف انرژی در آن‌ها بالاست، واقع شده است. با توجه به این مسأله، هیچ سازمان گازی بدون مشارکت این کشور به اهداف اصلی خود نخواهد رسید.

روسیه برای صدور گاز خود به بازار نهایی مصرف، باید حداقل از مرز هفت کشور بگذرد. این کشور به امنیت مرزهای متعدد نیاز دارد و اتحادیه اروپا نیز خواهان امنیت مرزهای ترانزیت است.

روسیه تشکیل اوپک گازی را رد نمی‌کند. ولی اعتقاد دارد که این مسأله به مطالعات و بررسی‌های بیشتری نیاز دارد. همچنین روسیه تشکیل اوپک گازی را ایده‌ای جالب و قابل توجه ارزیابی کرده است. این امر نشان می‌دهد که این کشور هنوز درباره تشکیل اوپک گازی، تصمیم قطعی نگرفته است. مواضع روسیه بیانگر این است که با وجود تمایل به تشکیل نهادی مستقل برای کشورهای صادرکننده گاز، نمی‌خواهد سیاست‌های گازی خود را در چارچوب این سازمان محدود کند. عدم پیوستن روسیه به سازمان اوپک، با وجود این که دومین تولیدکننده و صادرکننده نفت جهان

بین کشورهای صادرکننده گاز از رقابت‌های غیر ضروری خواهد کاست.

◆ موانع راهبردی تشکیل اوپک گازی

۱. پراکندگی ذخایر گازی در مناطق مختلف جهان: با وجودی که هشت کشور ایران، ونزوئلا، الجزایر، اندونزی، لیبی، نیجریه، قطر و امارات هم عضو اوپک نفت هستند و هم عضو مجمع صادرکنندگان گاز، ولی به نظر می‌رسد با توجه به اختلافات ساختاری بازارهای نفت و گاز، تبدیل مجمع صادرکنندگان گاز به سازمان اوپک گازی در کوتاه مدت امکان‌پذیر نباشد. اعضای اوپک و مجمع صادرکنندگان گاز اهداف مشترکی دارند. مهم‌ترین هدف آن‌ها، هماهنگی سیاست‌ها برای دستیابی به قیمت عادلانه تولید منابع انرژی است. عوامل تجاری و جغرافیایی که موجب افزایش قدرت و نفوذ اوپک در بازار جهانی نفت شده است، می‌تواند چالش‌های بزرگی برای کشورهای صادرکننده گاز ایجاد کند.

۲. هزینه‌های انتقال گاز: با

توجه به هزینه بالای سرمایه‌گذاری مورد نیاز برای انتقال گاز به صورت مایع (ال.ان.جی)، بخش زیادی از گاز تولیدی توسط خط لوله منتقل می‌شود. اختلاف در هزینه‌های حمل و نقل، عامل مهمی است که موجب شده تا نفت به سرعت در بازارهای جهانی گسترش یابد، ولی گاز همچنان دارای یک بازار منطقه‌ای باشد. به عبارت دیگر مصرف‌کنندگان نفت، فارغ از بعد مسافت، سوخت را از هر تولیدکننده‌ای خریداری می‌کنند؛ این در حالی است که مصرف‌کنندگان گاز سعی می‌کنند که گاز مورد نیاز خود را از نزدیک‌ترین تولیدکننده تأمین نمایند. به‌عنوان مثال، بخش عمده گاز وارداتی آمریکا از کانادا است و اروپا به شدت به واردات گاز

جایگاه مهمی کسب نماید. این کشور با توسعه میدان گنبد شمالی که با میدان پارس جنوبی مشترک است، تلاش می‌کند که از منابع عظیم این میدان به‌عنوان نقطه عطف تجارت گاز استفاده نموده و با بهره‌برداری بیشتر، خود را در رده اول این بازار قرار دهد.

کشورهای تولیدکننده قصد دارند که در مذاکرات خود با کشورهای مصرف‌کننده، در رابطه با قیمت و تجارت گاز، سیاست‌های خود را به‌منظور تقویت جایگاه هماهنگ کنند.

◆ تشکیل اوپک گازی و موانع راهبردی

با وجود این که مجمع کشورهای صادرکننده گاز توسط برخی کشورهای تولیدکننده تشکیل شده است، ولی بین کشورهای عضو، رویکردهای یکسانی برای ادامه راه این مجمع دیده نمی‌شود. برای مثال، ایران و ونزوئلا تمایل دارند این مجمع به سازمان اوپک گازی تبدیل شود، اما برخی اعضا مثل الجزایر و قطر بر این باورند که تبدیل این مجمع به سازمان اوپک گازی نیازمند گذشت زمان است. روسیه نیز با اتخاذ مواضع ضد و نقیض، هنوز در این باره موضع شفافی ارایه نکرده است. با وجودی که احتمال گسترش همکاری کشورهای تولیدکننده گاز وجود دارد، ولی به‌دلیل شکل نگرفتن سازمانی با اهداف مشخص، پیش‌بینی می‌شود که این همکاری‌ها منجر به کنترل تولید و تأثیرگذاری بر قیمت جهانی گاز نشود. اصولاً ماهیت بازار نفت با گاز تفاوت‌های اساسی دارد. در بازار گاز، بین کشورهای صادرکننده و واردکننده قراردادهای بلندمدت وجود دارد، همچنین فرمول تعیین قیمت گاز، وابستگی مستقیمی با قیمت نفت دارد. هماهنگی و همکاری

ال.ان.جی، احتمال اشباع بازار آسیا تا سال ۲۰۲۰ وجود دارد. مهم‌ترین خریداران گاز طبیعی مایع در بازار آسیا، ژاپن، چین، هند، کره جنوبی و تایوان و مهم‌ترین عرضه‌کنندگان آن قطر، استرالیا، مالزی، اندونزی و برونی هستند.

در حال حاضر افزایش تقاضا، خریداران آسیایی را مجبور می‌کند که همانند خریداران اروپایی و آمریکایی، منابع خود را از خاورمیانه تأمین نمایند. این امر موجب ایجاد رقابت خواهد شد. پیش‌بینی می‌شود که در اثر این رقابت، قیمت گاز طبیعی در منطقه خاورمیانه به قیمت بین‌المللی آن (نظیر قیمت در اروپا و آمریکا) نزدیک شود.

◆ نقش پیشرو ایران، روسیه و قطر در بازار جهانی گاز

وابستگی شدید به واردات گاز، امنیت انرژی کشورهای بزرگ مصرف‌کننده را به خطر انداخته است. به همین دلیل، این کشورها به شدت نگرانند که کشورهای بزرگ صادرکننده برای تأثیرگذاری بر بازار جهانی گاز و قیمت عرضه آن، سازمانی مشابه اوپک نفتی تأسیس کنند. هدف اصلی از تشکیل ترویکای گازی، تقویت همکاری‌های سه‌جانبه ایران، روسیه و قطر در پروژه‌های بزرگ گازی است. همسایگی ایران با دو کشور روسیه و قطر، زمینه‌ساز تقویت جایگاه ایران به‌عنوان مرکز همکاری‌های مشترک گازی است.

ایران یکی از مهم‌ترین تأمین‌کنندگان آینده گاز آسیا (هند و پاکستان) و اروپا است. هم‌اکنون بخش زیادی از نیاز بازار گاز اروپا توسط روسیه تأمین می‌شود. قطر نیز به‌عنوان رقیب ایران در بهره‌برداری از میدان مشترک پارس جنوبی، سعی دارد که در تجارت گاز طبیعی دنیا

است، شاهد این مدعاست. این مسأله تاکنون به نفع این کشور بوده، چرا که توانسته است سیاست‌های عرضه و صادرات نفت خود را خارج از چارچوب اوپک تعیین و اجرا نماید.

◆ نقش ایران در تشکیل اوپک گازی

ایران پس از روسیه، دومین دارنده ذخایر گازی جهان است. مهم‌ترین ذخایر گازی ایران در منطقه پارس جنوبی قرار دارد. این میدان که در سال ۱۹۹۰ کشف شد، یکی از بزرگ‌ترین ذخایر گازی جهان به‌شمار می‌رود. ایران از لحاظ استراتژیک، به بازارهای آسیایی که دارای رشد اقتصادی بسیار سریعی هستند، نزدیک است. توسعه میدان پارس جنوبی در ۲۵ فاز، از برنامه‌های اصلی تولید کشور به‌شمار می‌رود. هدف اصلی، کسب ۸ تا ۱۰ درصد سهم بازار جهانی گاز تا سال ۱۴۰۴ می‌باشد. البته هم‌چنان‌که گفته شد، ایران به‌رغم داشتن ذخایر غنی گازی، هنوز یک صادرکننده بزرگ گاز به‌شمار نمی‌رود. عوامل مختلفی موجب کاهش تأثیر ایران در بازار گاز شده است، از جمله این‌که ایران یکی از پرجمعیت‌ترین کشورهای خاورمیانه است. عدم رعایت الگوی مصرف و احداث خطوط عظیم سراسری گاز برای تأمین گاز مصرفی بیش از ۶۰ میلیون ایرانی، سبب شده است تا بخش زیادی از گاز تولیدی کشور به مصارف خانگی اختصاص یابد. البته در سال‌های گذشته، دولت‌های مختلف به‌منظور بالا بردن سهم گاز در سبد انرژی کشور، جایگزینی سوخت مصرفی نیروگاه‌ها و صنایع عمده با گاز طبیعی را در برنامه‌های خود قرار داده‌اند. این امر سبب افزایش تقاضای بخش‌های داخلی کشور شده است. دولت تلاش دارد تا با جایگزینی گاز با نفت، علاوه بر

امکان تأمین پایدار صادرات نفت خام، همگان را از مزایای این سوخت پاک و نسبتاً ارزان بهره‌مند سازد. میدان‌های نفتی ایران از قدیمی‌ترین میداین منطقه خاورمیانه به‌شمار می‌روند. در حال حاضر ۲۰ درصد گاز تولیدی، برای استمرار تولید نفت به میدان‌های نفتی تزریق می‌شود.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۹۷۹، علاوه بر تحمیل جنگ هشت ساله، ایران با انواع تحریم‌های اقتصادی و تجاری روبه‌رو بوده است. در دهه اخیر، این تحریم‌ها به‌طور مستقیم تأمین مالی پروژه‌های بزرگ نفت و گاز ایران را هدف قرار داده‌اند. به‌رغم این مسایل، تهران در تشکیل مجمع صادرکنندگان گاز و تبدیل آن به سازمان اوپک گازی پیش قدم بوده است. تشکیل چنین سازمانی موجب تقویت همکاری‌های سیاسی ایران و روسیه و افزایش فشار بر غرب خواهد شد. با وجود تحریم‌های اقتصادی، در دهه اخیر ایران توانسته است صادرات گاز به ترکیه، ارمنستان و نخجوان را به اجرا در آورد و بحث صادرات گاز به هند و پاکستان، عمان، کردستان عراق و پروژه خط لوله نابوکو را در رأس برنامه‌های خارجی خود قرار دهد. با توجه به موقعیت استراتژیک

ایران برای صادرات گاز به بازار آسیا (هند و پاکستان) و نیز امکان صادرات به اروپا و عدم تمایل چندان روسیه به تشکیل اوپک گازی، پیگیری مسایل مربوط به تشکیل اوپک گازی و اتخاذ سیاست‌های مناسب در بازار گاز از فرصت‌های مناسب پیش روی کشور به‌شمار می‌رود.

◆ نقش قطر در تشکیل اوپک گازی

قطر پس از روسیه و ایران، سومین ذخایر گازی جهان را در

اختیار دارد. در سال‌های اخیر، این کشور با پیشی‌گرفتن از اندونزی، به بزرگ‌ترین صادرکننده ال.ان.جی دنیا نیز تبدیل شده است و از موقعیت مهمی در بازار جهانی گاز برخوردار است. در حال حاضر، بازارهای هدف این کشور را کره جنوبی، چین، هند و انگلستان تشکیل می‌دهند. دستیابی قطر به فن‌آوری تولید ال.ان.جی و گسترش فعالیت‌هایش در این زمینه، باعث شده است که در بازار جهانی گاز به جایگاه ویژه‌ای دست یابد. هم‌چنین این کشور نسبت به روسیه که گاز خود را تنها از طریق خط لوله صادر می‌کند، انعطاف‌پذیری بیش‌تری دارد.

قطر از داشتن روابط نزدیک با آمریکا راضی است و برای این‌که بخواید با اتخاذ سیاست‌های تنش‌زا، خود را در برابر آمریکا و اروپا قرار دهد، دلیلی مشاهده نمی‌شود. هم‌اکنون قطر پایگاه نظامی مهمی برای آمریکا در خلیج فارس به‌شمار می‌رود. این کشور در زمینه تشکیل اوپک گازی مواضع محتاطانه‌ای را در پیش گرفته است. قطر درباره تشکیل اوپک گازی، موضعی متفاوت با تهران دارد. اعتقاد قطر بر این است که اوپک گازی نمی‌تواند مانند اوپک نفتی بر بازار جهانی گاز و میزان تولید و قیمت‌ها تأثیرگذار باشد.

◆ نتیجه‌گیری

هزینه حمل و نقل گاز چه از طریق خط لوله و چه به صورت ال.ان.جی، عدم وجود بازار جهانی گاز و وجود رقابت از سوی سایر منابع انرژی فسیلی، تبدیل مجمع صادرکنندگان گاز به سازمان اوپک گازی را با چالش روبه‌رو کرده است. طی سال‌های اخیر، رشد سریع در بخش ال.ان.جی تحولات جدیدی را در صنعت گاز و بازارهای انرژی به وجود آورده است. ال.ان.جی

می‌تواند بازار گاز را از حالت منطقه‌ای به جهانی تبدیل کند. طی این سال‌ها، پیشرفت‌های فنی موجب کاهش هزینه تولید ال.ان.جی و کاهش هزینه‌های حمل و نقل شده است. این مسأله موجب گردیده تا زمینه‌های لازم برای تشکیل بازار جهانی ال.ان.جی شبیه بازار نفت فراهم شود.

کشور ایران به‌عنوان همسایه دو کشور روسیه و قطر، می‌تواند با تقویت روابط خود با این کشورها، از موقعیت خود برای اتصال و پیوند عرضه گاز به بازارهای هدف استفاده کند. بنابراین لازم است که در زمینه تشکیل اوپک گازی، سیاست خاصی از سوی دولت ایران در پیش گرفته شود. ایران در زمینه تولید و صادرات گاز، نقطه عطف منطقه است. نقطه مثبت این سیاست‌گذاری، می‌تواند سرمایه‌گذاری برای تولید ال.ان.جی و صادرات آن از مسیر ایران باشد. این مسیر می‌تواند برای صادرات گاز به اروپا نیز سیاست‌های وابستگی سایر کشورها به ایران را تقویت نماید.

◆ منابع

- [۱] رضایی، محسن، چشم انداز بیست ساله، ۱۳۸۴.
- [۲] بهجت، دانشگاه ایندیانا، نشریه اقتصادی میس.
- [۳] اکاظمی، عالییه، گزارش کشوری انرژی نروژ، موسسه مطالعات انرژی.
- [۴] مراکز ارزیابی و مدیریت جانشین پروری، ماهنامه علمی و آموزشی در زمینه مدیریت، مجله تدبیر شماره ۴۵.
- [۵] محمد، ماهاتیر، مالزی: راه آینده و چشم انداز ۲۰۲۰ ترجمه سید کمال طباطباییان، انتشارات دانشگاه شریف.
- [۶] سوری، ع. راینز اقتصادی سفارت جمهوری اسلامی ایران در دهلی نو، خط لوله صلح ۱۳۸۶.
- [۷] پیمان پاک، علیرضا، انجمن جهانی انرژی، ۱۳۸۷.